

УДК 591.526

ПТАХИ ЯК ІНДИКАТОР СТРУКТУРИ ЛІСОВИХ НАСАДЖЕНЬ

А.І. Гузій

Житомирський національний агроекологічний університет, бульвар Старий, 7, Житомир, 10008, Україна

Свого часу Б.К. Штегман [11], як на основі оригінальних досліджень, так й аналізу зоогеографічних робіт інших авторів, прийшов до висновку, що кожен вид тварин, у тому числі й птахів, своїм формуванням пов'язаний з певними територіями, що характеризуються своєрідними природно-кліматичними умовами, стосовно птахів – проживанням пов'язаних з різними за складом лісовими угрупованнями. Відповідно, одні види птахів віддають перевагу одним групам і підгрупам типів лісу, інші – іншим. Проте, на цей час, чимала кількість видів (і не лише птахів) адаптувалися до змінених умов проживання. Популяції видів які не адаптувалися, чи адаптовуються повільно або зникли з лиця Землі, або ж знаходяться на грані зникнення. Проте, значна кількість видів й на цей час віддає перевагу умовам, у яких вони виникли.

Птахів як індикаторів структури лісових насаджень можна розглядати як мінімум на двох рівнях: на фауністичному (видовий склад), так і на рівні населення (щільність та чисельність). У першому випадку незначна кількість видів своїм проживанням чітко пов'язана з тими чи іншими екосистемами і не зустрічається у інших (тетерук гірської модифікації в Карпатах, карпатський підвид глушця та деякі інші). У інших видів їх приуроченість до тих чи інших умов проживання проявляється їх високою щільністю (чи чисельністю загалом). Саме такі види і можуть виступати як індикатори стану і структури лісостанів. У цьому випадку модельним може виступати структура населення здебільшого співдомінуючих видів птахів заповідних пралісів, слабо чи майже не порушених людською діяльністю. За структурою населення птахів пралісів, чи мало змінених людською діяльністю лісових насаджень, можна без особливих зусиль визначити до яких груп і підгруп типів лісу вони належать. Слід зазначити, що птахи як індикатори, можуть виступати лише у гніздовий період, у інші пори року вони або відлітають, або кочують, або мігрують у південні регіони. Окрім цього, необхідно урахувати регіон проведення дослідження та висоту над рівнем моря. Так, глушець у Карпатах проживанням пов'язаний з ялиновими лісами, а на Поліссі – із сосновими.

При визначенні груп та підгруп типів лісу за індикаторними видами птахів слід урахувати й структуру домінуючих й співдомінуючих видів птахів. Як правило, у більшості із груп, підгруп типів лісу домінують одні й ті ж види птахів (наприклад, зяблик). Для виявлення індикаторних видів птахів ми провели аналіз робіт у яких розглядається структура населення птахів лісових насаджень [1, 2, 3, 4, 6, 7, 8]. Найбільш повні дані з цього питання наведені у наших монографіях [5, 9]. Для збору матеріалів обліки птахів проводили за методикою А. П. Кузякіна [10].

Результати наших пошуків відбивають матеріали, наведені у таблиці.

Індикаторні види населення птахів перестиглих лісостанів (пралісів) Західного регіону України та прилеглих регіонів у гніздовий період

Вид	Українські Карпати					Лісостеп	Українське Полісся	
	сланкі чагарники	чисті ялинові ліси	темношпильково-букові ліси	букові ліси	скельно-дубові ліси	дубові ліси	чисті соснові ліси	чорновільхові ліси
Гірський щеврик	68							
Золотомушка		105						
Шишкар ялиновий		5						
Синиця чорна			70					
Глушець		+						
Тетерук		+					+	
Голуб-синяк				4				
Соловейко західний					19			
Вільшанка						85		
Кропив'янка садова								52
Щеврик лісовий							50	
Мухоловка строката							16	
Кобилочка річкова								18

В Українських Карпатах гірський щеврик гніздиться лише серед сланких чагарників субальпійського поясу, а на відкритих ділянках – у альпійському поясі Червогірського хребта. Індикатором чисто ялинових лісів виступає золотомушка. Лише у зимовий період тут гніздиться й шишкар ялиновий. Проте цей вид, упродовж осінньо-зимового періоду, зустрічається як у гірських районах так і на рівнинах (мігрує з північних широт), тому індикаторну роль він відігравати не може. В Українських Карпатах, у ялинових лісах, гніздяться глушець та тетерук гірської модифікації. За їх присутністю можна стверджувати, що це саме ялинові ліси, які формують однойменний пояс у горах. У темношпильково-букових гірських лісах, порівняно з іншими, високою чисельністю відрізняються синиця чорна, а вчистих букових – голуб синяк. Лише у скельнодубових закарпатських лісах гніздується соловейко західний (на Прикарпатті – соловейко східний).

На Поліссі, серед чистих соснових лісів, максимальної чисельності досягають щеврик лісовий та мухоловка строката. У інших насадженнях їх чисельність є значно нижчою. Чорновільхові ліси Полісся можна визначити за співдомінуванням кропив'янки садової та кобилочки річкової.

Індикаційні властивості птахів можуть мати і практичний інтерес. Порівнюючи структуру населення птахів природних пралісів із населенням птахів, що перебувають під лісогосподарським навантаженням, до певної міри можна визначити лісівничу доцільність проведення тих чи інших лісогосподарських заходів. Так, наприклад, домінування золотомушки у смузі темношпильково-букових лісів свідчить про створення у цій смузі чистих смерекових (ялинових) насаджень, що з лісівничої точки зору є неприпустимим. У наш час у Карпатах спостерігається масове всихання таких лісів, які є похідними у поясі букових лісів.

Література

1. Башта А.-Т.В. Гніздова орнітофауна смерекових монокультур НПП «Українські Besкиди» // Проблеми екологічної стабільності Українських Карпат. Матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Синеvir, 1999. – С. 11-12.
2. Башта А.-Т.В. Гніздова орнітофауна умовно-корінного мішаного лісу НПП «Сколівські Besкиди» // Національні природні парки: проблеми становлення та розвитку. – Яремче, 2000. – С. 18-22.
3. Гузій А. И. Орнитологические комплексы лесных экосистем Карпат, их экология, практическое значение и охрана: Автореф. дис. канд. с.-х. наук. – Воронеж, 1992. – 27 с.
4. Гузій А. І. Птахи чистобукових і грабово-букових пралісів Українських Карпат // Беркут. 1995. – Т.4. – Вип. 1-2. – С. 18-24.
5. Гузій А. І. Фауна і населення хребетних західного регіону України. – К., 1997. – Т. 1: Розточчя. – 147с.
6. Гузій А. І. Особливості населення птахів чорновільхових лісів Розточчя // Науковий вісник: проблеми та перспективи розвитку лісового господарства. – Львів: УкрДЛТУ, 1998. – Вип. 9.2. – С. 199-202.
7. Гузій А. І. Орнітологічний комплекс дубових лісів Товтрового кряжу (гніздовий аспект) // Науковий вісник: до 125-річчя УкрДЛТУ. – Львів: УкрДЛТУ, 2000. – Вип. 10.2. – С. 78-80.
8. Гузій А. І. Особливості гніздового населення птахів чистих соснових борів у різних районах Західного Полісся // Науковий вісник: – Львів: УкрДЛТУ, 2001. – Вип. 11.1. – С. 10-14.
9. Гузій А. І. Просторово-типологічна організація населення птахів лісостанів Західного регіону України.-Житомир:Видавництво «Волинь», ПП «Рута», 2006. – 448 с.
10. Кузякин А. П. Зоогеография СССР // Уч. Зап. МОПИ им. Н. К. Крупской. Биогеография, 1962. – Т. 109. – Вып. 1. – С. 3-182.
11. Штегман Б. К. Основы орнитогеографического деления Палеарктики. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1967. – 187с.